

Peter Burke, *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi,*

Praha 2007, Karolinum, 304 s.,

ISBN 978-80-246-1319-2

Recenzovaná publikace je již šestou do češtiny přeloženou knihou britského historika Petera Burkeho, jenž si získal celosvětové renomé jak mezi historiky, tak mezi antropology, sociology, filozofy či mediálními teoretiky. Samotný fakt popularity překračující hranice kontinentů i disciplinární rámce by si zasloužil podrobnější rozbor. V rozsahu recenze je ale možné pouze upozornit na několik autorových postupů, utvářejících již po léta jeho charakteristický styl. Přestože jde o autora uznávaného, respektovaného, ba oslavovaného, je nutné upozornit především na problematické stránky jeho způsobu psaní, které mají své intelektuálně-historické pozadí, ale odrážejí i specifické autorské strategie.

Knihu *Společnost a vědění* je možné nahlížet z perspektivy její konceptuální výbavy, výstavby textu a tzv. relevance tematiky, tj. kontextualizace v širších aktuálních společenských souvislostech. Posledně jmenovaný aspekt je nejnáze přehlednější, přestože právě on tvoří východisko pro výsledný „efekt“ Burkeho způsobu psaní.

V současnosti již nepřehlednatelný diskurz společnosti vědění zahrnuje od stále živé tradice sociologických „po-moderních“ teorií přes různé koncepte dějin vědeckého myšlení až po zcela aktuální politický newspeak ekonomických, vzdělávacích a vědeckých reformních politik v národním i mezinárodních kontextech. Pro představu o konceptuální šíři této problematiky je možné poukázat na iniciační teorii Daniela Bella o post-industriální společnosti, která stavěla do centra dnešních společností teoretické vědění (včetně institucí produkujících toto vědění) a jeho vazbu na vytváření inovací, na koncept informační společnosti, který byl ovlivněn fascinací informačními a komunikačními technologiemi (ICT) v 70. letech, nebo na kontroverzní tezi „new production of knowledge“, která konstatuje nový způsob produkce vědění v dnešní společnosti, který je nehierarchický, transdisciplinární, institucionálně heterogenní, kolektivní a v neposlední řadě nově provázaný („zasíťovaný“) se společností. Celá škála těchto a dalších podobných motivů je pro Burkeho knihu částečně přiznaným východiskem. Cílem, který si na začátku dává, je na jedné straně ukázat, že problémy současného „věku informací“ nejsou zdaleka jen otázkami naší přítomnosti, na straně druhé však především podat „přesnější vytýčení zvláštních rysů dneška tím, že na ně pohlédneme prizmatem dlouhodobých tendencí“ (s. 12). Takto „dialekticky“ pojatý úkol historického podání mezi minulostí a přítomností může znít sympaticky, skýtá však nebezpečí oscilace mezi

dvojím zjednodušením – postojem Nihil novi sub sole a hledáním překvapivých jednotlivostí – kabinetu historických kuriozit.

Ne vždy se P. Burkemu daří vyvarovat se obou extrémů. Ilustrativním příkladem může být krátký exkurs v kapitole *Distribuce vědění* o „západním“ přijetí alternativních mimoevropských léčitelských postupů (s. 97), které bylo údajně v raném novověku podstatně „otevřenější“ než později. Následující výčet evropských pojednání o americkém, indickém či čínském lékařství může působit přesvědčivě, nepřináší však více než několik poznámek, čím se „mimo jiné“ tito autoři zabývali (čínské odcítání tepu, japonské využívání čajovníku a kafrovníku apod.). Závěrem Burke bez dalšího vysvětlení dodává, že někteří současní autoři dokládají, jak jsou některé západní taxonomie rostlin ovlivněné mimoevropskými klasifikacemi. Výsledek nám má nejspíše říci, že něco jako transfer vědění z mimoevropských společností existoval a že měl vliv i na podobu „západního“ vědění.

Přes časté odbočky a zahlcení detailem však má kniha jasnou kostru, jež utváří jakýsi soubor úrovní a podúrovní interpretace sociálních dějin vědění.¹ Tato struktura by se dala rekonstruovat až na poměrně drobné prvky textu, které naplňují jednotlivé podkapitoly, stojí však za to shrnout především základní témata. Úvod práce je jednak velmi zběžným přehledem „sociologie poznání“ od E. Durkheima a K. Mannheima po P. Bourdieua, nebo dokonce J. Habermase a M. Foucaulta, jednak přiznaným vymezením vlastní „subjektivní“ pozice² v rámci předloženého projektu, jenž obsahuje také definici předmětu Burkeho analýz, tzn. pojmu vědění. Již zde se projevuje jeho schopnost pragmatické volby pojmových distinkcí s téměř úplnou absencí celkové teoretické konstrukce. Pro text knihy předznamenává rozlišení mezi „informací“ jako údaji relativně „syrovém“, praktickém a „poznáním“ nebo „vědění“ (knowledge) jako údaji „uzavřenými“, systemizovanými. Burke pak zdůrazňuje, že poznáním bude chápat to, co „lidé raného novověku považovali za vědění“ (s. 25), což však v návaznosti může být definováno pouze empirickým výčtem – včetně magického a okultního vědění, dobové představy o ars, resp. scientia, učnosti (learning), zvědavosti (curiosity) atd. Základní konceptuální vymezení se tak obrací na dobové aktéry, tzn. na společenské skupiny, které „vytváří a přenáší“ (s. 26) vědění ve společnosti. Tímto způsobem se Burke snaží emancipovat formy vědění, které stojí mimo akademickou „učnost“ (learning) – lidové znalosti, pro-

1 V originále je kniha nazvána *A Social History of Knowledge*, což je titul, který by v češtině patrně působil nepatřičně, vyjadřuje však přesně Burkeho přístup.

2 Vyjádření, že jsou autorovy „subjektivní sklonky“ vázány na jeho třídní, národní, genderovou a generační identitu, se mi na tomto místě zdá být výrazem poněkud nadbytečné omluvy čtenářům s jinak přiřazenou identitou.

fesionální znalosti úředníků, porodních bab či řemeslníků, „každodenní“ poznání.³ Je nutno dodat, že se na mnoha místech knihy opravdu pokouší najít cestu a vztahy mezi různými sociálně definovanými vrstvami vědění, přesto se většina kapitol zabývá tzv. vyššími formami vědění, tj. především vědou, univerzitním vzděláním nebo encyklopediemi či knihovnami. Pro Burkeho přístup je pak charakteristické, že tato distinkce – v úvodu zdůrazněná – se v jednotlivých kapitolách vynořuje nesystematicky v některých pododdílech či pouze v komentářích.

Ve druhé kapitole jsou tématem „objevitelé, ochránci a šířitelé“ poznání, kteří jsou přiblíženi Mannheimovou definicí intelektuála. V následujícím textu je potom hledána odpověď na otázku, jak byli tito lidé označováni a jaké profese zastávali. Postupně Burke dochází k domněnkám, jak se kolektivně identifikovali a jak tomu bylo v arabských zemích a v Číně. V rámci této intelektuální exkurze se mimochodem dozvíme, že „Němci považovali Francouze za povrchní a Francouzi zas Němce za suchopárné pedanty“ (s. 41). nebo že čínští úředníci byli již od starověku vybírání konkurzem. Jakkoli nahlížíme na text z různých možných hledisek, nenacházíme v něm jasnou tezi (nebo dvě či tři teze), pouze dokumentované případy převážně ze sekundární literatury, které každý zvlášť odpovídají na výše uvedené otázky. Plynulost textu je zachována, možnost abstrakce hlavních argumentů je však redukována.

Oproti tomu další kapitola poměrně silnou tezi má, která se týká institucionálního zázemí intelektuálů. Burke při tom vychází z opozice mezi intelektuály-rentiéry a intelektuály-spekulanty (Pareto), kteří buď reprodukují aktuální institucionálně-akademické struktury, nebo k nim zauímají kritický odstup. Pro obě skupiny uvádí Burke teorie, které popisují roli takových jedinců ve společnosti (Veblen, Bourdieu). V dalším textu však zjišťujeme, že s nimi nepracuje jako s teoriemi ve vlastním slova smyslu, ale jako s osou příběhu, který podává přehled institucionálního zakotvení učenců od 12. do 18. století. Střídají se tak období, kdy se proti etablovaným institucím vymezují více méně nezávislé sociální sítě (kroužky, salony, kavárny apod.), které následně vytvářejí nové institucionální formy (nebo oživují již existující), a stávají se tak součástí establishmentu. Univerzity, akademie, učené společnosti tak vznikají jako uskupení intelektuálních „inovátorů“, dříve nebo později však „takřka nevyhnutelně zkorntatí, ustrnou a stanou se překážkou pro další novátorství“ (s. 70). Tato teze, vykazující velmi podstatně nomotetický charakter, staví na předpokladu dialektického pohybu k „novému“ poznání, formám či strukturám. Nejedná se sice o představu kumulativního vývoje vědění jako celku, ale

3 Tento pojem Burke nevysvětluje, tudíž není jasný jeho vztah k lidovému, popřípadě učeneckému vědění.

zjevná je zde linearita procesu, který může nabývat v dějinách různých podob, je však nesen stále stejnými rozpory, jež jsou pro tento pohyb určující.⁴

Jestliže třetí kapitola měla nabízet „retrospektivní sociologii“ (s. 22) poznání, následující kapitola má za cíl podat „geografii poznání“. Zde Burke rozlišuje mikroúroveň, kterou se blíže nezabývá, a makroúroveň, kterou představuje přesun vědění mezi městy v Evropě a mezi „Starým“ a „Novým“ světem na počátku novověku. Přebírá tak klasickou myšlenku o vztahu centra a periferie, kterou v zásadě nezpochybňuje a dokládá ji množstvím konkrétních případů oběhu poznatků v městském prostředí, rozprostřením knihoven a v neposlední řadě i příkladem způsobu výměny vědění v mimoevropském prostředí (Nagasaki, Džedžima). Nelze si nevšimnout, že v této části již pro Burkeho vědění není pouze sférou vědy, ale polem „syrové“ informace, která je předmětem komunikace, předávání či cirkulace.

Pátá kapitola má přinést pro dějiny vědění antropologický pohled, který je inspirován Durkheimem, Lévi-Straussem a Foucaultem. Nejprve se Burke pokouší nalézt různé způsoby kategorizace poznání od 15. do 18. století (sciencia/ars, veřejné/soukromé, svobodné/užitečné, metafora stromu, systému atd.), následně popisuje tři „subsystémy“, učební plány, knihovny a encyklopedie, které pro něj představují odraz „každodenní praxe evropských univerzit“ (s. 108). V těchto oblastech pak objasňuje změny, ke kterým, podle něj, dochází v 17. a 18. století. Inspirace Foucaultovou archeologií vědění je v těchto pasážích očividná, přestože se jedná o ovlivnění velmi „lehké“ a Foucaultův popis nástupu klasické epistémé⁵ zde v podstatě není reflektován, natož tak konfrontován s vlastními tezemi týkajícími se změn ve jmenovaných třech oblastech.

Podobně další kapitola o vztahu moci a vědění je uvozena citátem Michela Foucaulta, fakticky je však spíše souborem pojednání o jednotlivých aspektech zacházení s informacemi ze strany státu a církve. Velkým problémem je v těchto částech zachytit Burkeho představu o časové dynamice popisovaných jevů. V souvislém textu přeskakuje od byrokratické v 16. století přes colbertovskou administrativu 17. století až k „policejnímu státu“ v Rusku konce 18. století. Výsledek působí spíše jako seznam zajímavých poznatků o státní a církevní administrativě, špionáži, státní kartografii a statistice, archivech nebo cenzuře v širokém období raného novověku.

Sedmou kapitolu začíná Burke odkazem na současné, především ekonomické teorie o komodifikaci poznání a typickou, ale poněkud nešťastnou otázkou: co je na tom nového? (s. 168). Další rozborý intelektuálního vlastnictví, průmyslové

4 Peter Burke přímo o dvou konfliktních skupinách intelektuálů uvádí, že „v dlouhém běhu dějin poznání pravděpodobně sehrály stejně významnou roli“ (s. 70).

5 Srov. MICHEL FOUCAULT, *Slova a věci*, Praha 2007.

špionáže, nakladatelských trhů či burz tak ústí do nepříliš překvapivého zjištění, že v 18. století došlo ke komercializaci knihy a obecně kultury. Tento závěr je navíc postaven pouze na příkladech z Británie, Francie, Nizozemska, popřípadě Itálie, což jeho platnost do značné míry omezuje. Závěrečný exkurs o japonském knižním obchodu a čínských encyklopediích pak působí jen jako zajímavá kuriozita.

Vyjimečnou vynalézavost při hledání nových otázek prokazuje Peter Burke v osmé kapitole, která pojednává o klasickém a velmi problematickém tématu čtenářské recepcce. Spíše než by soustředil jednotlivé nápady do výsledného celku, přeskakuje po nich jako po kamenech v řece, aby se na závěr dostal k obligátnímu srovnání s mimoevropskou situací, v tomto případě obzvláště problematickému. Bylo by jistě zajímavé zkoumat předplatitelské seznamy, fungování veřejných knihoven, reflexi extenzivní a intenzivní četby v dobových úvahách, rozšíření abecedního uspořádání atd., v Burkeho textu však nalezneme spíše jen jednotlivé příklady bez hlubší interpretace. Jakési zpestření představuje myšlenkový experiment, v rámci něhož se má čtenář vžít do role učence raného novověku, který chce zjistit informaci o určité starší události, osobě či dokumentu. Burke mu nabízí přehled dostupných encyklopedií a příruček, které by měl tehdy k dispozici.

Závěrečná kapitola pojednávající o „spolehlivosti“ poznání pouze zvýrazňuje přednosti i zápory Burkeho způsobu psaní. Základní tezi, ke které Burke dochází po úvahách o pyrhonismu v renesanci a pragmatickém skepticizmu, je, že na konci 17. století dochází ke „krizi poznání“, která má vyústění ve dvou reakcích – geometrické metodě, která je jen lehce naznačena prostřednictvím odkazu na Descarta, a v britském empirismu, který je kontextualizován v rámci nově se utvářející role vědeckého experimentu a svědectví. Následné úvahy již však na sebe pouze vrší postřehy o objevení se poznánek pod čarou, významu anglického slova „credulity“, Baconových idolech, novém chápání pojmu klamu a zájmů (interests) a nakonec o důležitosti náboženských válek a „války pohlaví“ pro moderní polemické myšlení. Osamoceným výkřikem završujícím někdy až neurotické zahlcení detaily a krátkými postřehy je poslední věta Burkeho práce: „Moderní sociologie poznání a raně novověké postoje spolu v mnohém souvisejí – na to bychom neměli zapomínat.“

Miroslav Petříček se v doslovu ke knize snaží vyzdvihnout Burkeho přístup v tom, že ukazuje, že vědění je „kulturní fakt“, že je spoluvytvářeno sociálními vztahy a institucemi, že je v silném slova smyslu historicky podmíněné. To je jistě důležitá myšlenka, pro kulturně nebo sociálně historickou práci by však měla být spíše předpokladem než závěrem. Přínosnější by bylo najít takovou interpretační pozici, která by umožnila procesy proměny vědění mezi středověkem a novověkem popsat nejen v rozmanitosti a v detailu, ale hlavně prostřednictvím originálního a jednotného konceptuálního rámce. Jakkoli v knize Petera Burkeho najdeme mnoho inspirace a překvapivých postřehů, tento cíl bohužel ani zčásti nesplňuje.

Karel Šima